

References

1. Smith, A. (1962), *Issledovaniye o prirode i prichinakh bagatstva narodov* [Research about nature and reasons of riches of people], Sotsekgiz, Moscow, Russia, 684 p.
2. Say, J.-B. (2000), *Traktat po politicheskoy ekonomii* [Treatise on a political economy], Delo, Moscow, Russia, 540 p.
3. Walras, L. (2000), *Elementy chistoy politicheskoy ekonomii* [Elements of clean political economy], Izograf, Moscow, Russia, 448 p.
4. Robinson, J. (1986), *Ekonomicheskaya teoriya nesovershennoy konkurentzii* [Economic theory of imperfect competition], Yurayt, Moscow, Russia, 450 p.
5. Chamberlin, E. (1996), *Teoriya monopolisticheskoy konkurentzii: reorientatsiya teorii stoimosti* [Theory of monopolistic competition :reorientation theories of cost], Yurayt, Moscow, Russia, 650 p.
6. Keynes, J. (1999), *Traktat pro hroshovu reformu. Zahalna teoriia zainiatosti, vidsotku ta hroshei* [Traktat pro hroshovureformu.Zahalna teoriia zainiatosti, vidsotku ta hroshei], Libid, Kyiv, Ukraine, 190 p.
7. Hayek, F. (2011), *Individualizm i ekonomicheskii poryadok* [Individualism and economic order], Sotsium, Chelyabinsk, Russia, 394 p.
8. Mises, L. (2001), *Teoriya i istoriya: Interpretatsiya sotsialno-ekonomicheskoy evolyutsii* [Theory and history : Interpretation of socio-economic evolution], translated from English., ed. prof. A.G. Gryaznovoy, YUNITI-DANA, Moscow, Russia, 295 p.
9. Allais, M. (1995), *Ekonomika kak nauka* [Economy as science], translated from franc. I.A. Egorov, Nauka dlya obshchestva, RGGU, Moscow, Russia, 168 p.
10. Friedman, M. (1996), *Kolichestvennaya teoriya deneg* [The quantitative theory of money], Moscow, Russia, 246 p.
11. Korniiichuk, L.Ya., Tatarenko, N.O., Poruchnyk, A.M. et al. (2001), *Istoriia ekonomichnykh vchen* [History of economic thought], textbook, KNEU, Kyiv, Ukraine, 564 p.
12. Fedorchuk, N.V. (2012), "Formation and functioning of vegetables: theoretical aspects", *Zbirnyk naukovykh prats PDATU, Kamianets-Podilskyi*, issue 20, pp. 274-279.
13. Vlasov, V.I. (2004), "Support for farmers in foreign countries", *Ekonomika APK*, no. 5, pp. 22-26.
14. Kovalenko, Yu.S., Okhrimenko, I.V., Asaula, M. I. and Demchenko, O.V. (2009), "The world experience of developing the public policy to support the agricultural producers", *Ahropromyslovyi kompleks Ukrainy: stan, tendentsii ta perspektyvy rozvytku: Inform.-analit. zb.*, issue 5, 647 p.
15. Kosovets, H.M. (2013), "Features adapting foreign experience of state regulation of the production of vegetables for the domestic market conditions", *Effective economy*, no. 7, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_7_23 (access date May 05, 2016).

УДК 338.246.025.2 : [631.15:330.36]

Ібатулін М.І.,
к.е.н., доцент

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ В КРАЇНАХ ЄС

Ibatullin M.I.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof.

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF STATE REGULATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR IN THE EU COUNTRIES

Постановка проблеми. Досвід провідних країн світу переконує, що розвиток сільського господарства завжди спирався на цілеспрямовану комплексну аграрну політику, яка у своїй еволюції пройшла кілька етапів. Особлива увага зверталася на комплекс інструментів державної аграрної політики, які використовуються провідними країнами світу на етапі посилення глобалізації світової політики та потребують окремого розгляду.

Необхідність вивчення зарубіжного досвіду гостро постає нині через сформовану помилкову думку про зниження рівня актуальності державних програм підтримки фермерства. Однак, з урахуванням сучасних загроз світовому сільському господарству, а відповідно, й людській цивілізації, зумовлених різноспрямованими екзогенними та ендегенними факторами, залежність світового

господарства від успішної діяльності аграрного сектору лише зростає. Очевидно, що кінцевим завданням держави у цих умовах є відновлення екологічної рівноваги та створення передумов для комплексного розвитку сільських територій з метою забезпечення сталого розвитку сільського господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначенню ролі держави і ринку в підвищенні конкурентоспроможності сільського господарства в економічно розвинутих країнах присвятили свої публікації В.К. Береговий, Л.Й. Засєкіна, М.Х. Корецький, М.І. Крупка, М.Г. Лобас, І.Р. Михасюк, А.Ф. Мельник, В.З. Назаренко, А.Г. Папцов. Визначенням сутності й напрямів реалізації загальної аграрної політики ЄС займалися такі вчені, як К. Беме, С. Дем'яненко, Т. Приходько, Д. Шпаар. Питанням ціноутворення на сільськогосподарську продукцію в зарубіжних країнах присвятили свої наукові праці І. Кобута, Р. Кучуков, П.Т. Саблук, Н. Сеперович. Аналіз результатів їх досліджень підтверджує доцільність продовження вивчення поставленої проблеми, зокрема обґрунтування теоретико-практичних аспектів державного регулювання аграрного сектору в країнах ЄС.

Постановка завдання. Метою дослідження є оцінка теоретичних, методологічних положень використання методів державного регулювання ринку агропродовольчої продукції в країнах ЄС з метою адаптації їх до умов функціонування аграрного сектору України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомо, що за більш ніж двохсотлітню еволюцію державна аграрна політика США і Європи, яка на початку свого становлення мала часовий «антикризовий» характер, на сьогодні перетворилася у невід'ємну частину загальноекономічної політики. Її генеральна мета поступово змістилася від відстоювання національних інтересів забезпечення динамічного розвитку внутрішніх ринків, зорієнтованих на сільське господарство і переробку його продукції, у площину стабілізації функціонування соціально-економічної системи країни [1].

Нині державна аграрна політика провідних країн світу розвивається поступально, змінюючи нові напрями та інструменти регулювання відповідно до поточних потреб національної та світової економіки. При цьому формується тренд комплексної системи підтримки сільського господарства як ядра аграрного сектору та одного із основних пріоритетів соціально-економічної політики з ускладненням структури взаємодоповнюючими інструментами сприяння й регулювання агропродовольчої сфери. Як доводить досвід розвинених держав, обґрунтована аграрна політика може забезпечити стійкий розвиток національної економіки країни [2]. При збереженні в кожному конкретному випадку національної специфіки й особливостей застосовуваних методів та інструментів відбулася певна уніфікація моделей державної підтримки сільського господарства.

Основні цільові установки державної аграрної політики провідних країн здебільшого збіжні, змінюючись від вихідного постулату про необхідність досягнення стабільного розвитку сільського господарства за всебічної підтримки фермерів до нинішньої орієнтації щодо виробництва безпечного та якісного продовольства, стимулювання гармонійного розвитку сільських поселень і забезпечення охорони навколишнього природного середовища. Разом із тим перелік використовуваних при цьому інструментів за загальної їх подібності зазвичай є індивідуалізованим і детермінованим специфікою країни.

Розглянемо специфіку аграрної політики Європейського Союзу за період від 1992 р., яка змінила ринкову орієнтацію для сільського господарства, забезпечуючи підтримку доходів і безпеку та якість продовольства, посилення екологічних вимог і вектора розвитку сільських територій. Отже, у своїй трансформації європейська політика здійснила перехід від підтримки продукту до підтримки виробника на основі виплат на одиницю земельних угідь. Такі зміни відповідають нинішнім викликам для сільського господарства, більшість з яких зумовлена факторами зовнішнього характеру [3]. Зокрема, серед них доцільно виділити: економічні (продовольча безпека та глобалізація, недостатні темпи підвищення продуктивності праці, коливання цін, зростаючі витрати виробництва внаслідок високого рівня вхідних ресурсів і погіршення становища фермерів у ланцюжку поставок продовольства), екологічні (погіршення якості земельних і водних ресурсів, загрози в місцях проживання і біорізноманіття) та територіальні (погіршення у сільських районах демографічних, економічних і соціальних факторів змін).

Завданням Спільної аграрної політики є створення засад для підтримання й заохочення фермерів у вирішенні вищезазначених проблем, у поєднанні з попередніми напрямками політики ЄС, що відображені у трьох довгострокових цілях: виробництво безпечних харчових продуктів, раціональне використання природних ресурсів та клімату, збалансований територіальний розвиток сільської території [4].

Для досягнення цих довгострокових цілей існуючі інструменти потребували певної адаптації. Трансформація інструментів аграрної політики передбачає вибір більш дієвих важелів підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського сектору та досягнення принципів сталого розвитку в довгостроковій перспективі [5].

На основі узагальнення досвіду регулювання сільського господарства у країнах ЄС обґрунтованим буде висновок про те, що перший етап реалізації сформував суперечливі результати. З одного боку, покупцям і платникам податків треба було сприйняти високі ціни; зростання

навантаження на бюджет країн Європейської Співдружності. Виявили свій вплив внутрішньо регіональні диспропорції у країнах ЄС щодо видів продукції; широкомасштабні інтервенції, особливо по молоку, зернових культурах та цукру, що призвело до утворення значних товарних запасів; інтенсифікація сільськогосподарського виробництва різко загострила проблему охорони навколишнього природного середовища. І з другого боку, цінова підтримка й активне впровадження інноваційних розробок фермерами вже до 1973 р. було досягнуто самозабезпечення Європейського Союзу за більшістю товарних позицій, за винятком яловичини, фруктів та овочів; доходи фермерів стабілізувалися на високому рівні; вдалося виконати головне завдання – запровадження єдиних цін на сільськогосподарську продукцію. На засадах наведеного поєднання позитивних і негативних наслідків проведення Спільної аграрної політики незворотно постала необхідність її трансформації [6].

Розглянемо основні зміни аграрної політики країн ЄС у рамках програми Agenda 2000 у 1996–2004 рр. Зазначимо, що у 1990-х роках початок скорочення абсолютних обсягів середньорічної підтримки (Producer Support Estimate (PSE) від 88,0 до 76,5 млрд євро при фактичній стагнації параметрів загальноцільового (наука, освіта, інфраструктура та ін.) фінансування сільського господарства (General Services Support Estimate) на рівні 8,3–11,0 млрд євро. Як результат, сумарний обсяг грошових вкладень у сільське господарство (Total Support Estimate (TSE) знизився від 2,6% ВВП ЄС у середньому за 1986–1988 рр. до 1,5% у 1995–1997 рр. і 0,7% у 2010–2012 рр. Основні структурні зміни аграрної політики полягають у витісненні агресивних антиринкових інструментів підтримки, які узгоджувалися з поточними обсягами виробництва, а також інструментів регулювання імпорту. Якщо в середньому за 1986–1988 рр. деструктивні виплати, пов'язані із виходом продукції та використанням вхідних ресурсів, становили 96%, то у 2010–2012 рр. – лише 32%, чим можна пояснити урівноваження світових та внутрішніх європейських цін із відповідним зниженням коефіцієнта номінального захисту (відношення внутрішніх цін до світових) європейського фермера – від 17,1 до 1,04 (за винятком м'яса птиці із 50% переважання, а яловичини, баранини та цукру із плюсом у 20–30%) [7].

Фінансове забезпечення нової аграрної політики ЄС на 2014–2020 рр. передбачено на рівні 2013 р., однак у реальному вимірі фінансування зменшилося порівняно з поточним періодом. Так, загальний обсяг фінансування аграрної політики на 2014–2020 рр. визначено у сумі 408,31 млрд євро у поточних цінах, а у цінах на 2011 р. він становить лише 362,79 млрд євро. Зазначимо, що загальний обсяг (у цінах 2011 р.) 362,79 млрд євро для 2014–2020 рр., із яких 277,851 млрд євро – це прямі виплати та витрати, пов'язані із функціонуванням ринку, і 84,936 млрд євро для розвитку сільських районів [8].

Як відомо, у 1992 р. бюджет аграрної політики Європейського Союзу був таким: понад 90% від загального обсягу витрат спрямовано на підтримку цін, експортних субсидій і товарні інтервенції. До кінця 2013 р. цей напрям державної підтримки знижено до 5%, а ринкова інтервенція стала інструментом соціального захисту в кризові періоди, прямі ж виплати є основним джерелом підтримки, 94% із яких відділено від виробництва.

Починаючи із 2014 р., розподіл прямих платежів здійснюється у напрямі підтримки молодих фермерів, дрібних фермерів і т.д., однак це залежатиме від вибору кожної держави-члена ЄС. Окрім того, частка витрат між напрямками державної підтримки може змінюватися у 2014–2020 рр., із можливістю передавати до 15% свого національного бюджету між визначеними напрямками підтримки, що дозволяє державам-членам забезпечити цільове витрачання коштів за конкретними пріоритетами.

Відповідно до нових правил СОР, Європейський Союз проводить реформи Спільної аграрної політики, частиною яких стали єдині виплати сільськогосподарським товаровиробникам, що перевищують у грошовому еквіваленті прямі субсидії на обробіток сільськогосподарських культур. За основу розрахунку єдиних виплат взято показник середнього обсягу субсидій на господарство за три попередні роки.

Прямі субсидії в межах посилення правил СОР були зменшені, що в першу чергу відчутно позначилося на становищі фермерів, у яких субсидії не перевищували 5 тис. євро. Для фермерських господарств, бюджетна підтримка яких становила на рівні від 5 до 60 тис. євро, фінансування скоротилося, і посилювалися умови, за якими фермери продовжували його отримувати. Так, необхідно виконувати зобов'язання з охорони навколишнього середовища, здоров'я тварин, дотримання техніки безпеки на виробництві, безпеки продуктів харчування. У разі невиконання відповідних умов на фермера накладаються санкції, які передбачають штрафи в розмірі від 10% розміру державної підтримки або ж до її скасування. Отже, нині у країнах ЄС зменшується частка зв'язаної підтримки в обсягах державної підтримки, а її місце займає незв'язана.

Зменшується фінансування й експортних субсидій, а в даний час ЄС відмовився від цього заходу підтримки за деякими напрямками сільськогосподарської діяльності. Вимоги СОР також внесли корективи в структуру розподілу прямих платежів, які зумовили обмеження максимального обсягу прямих субсидій у розрахунку на країну на період 2015–2020 рр.

Основні обсяги субсидій отримують найбільш економічно розвинені держави Євросоюзу, такі як: Німеччина, Іспанія, Франція, Італія і Великобританія. На них припадає 59,1% від загального обсягу інвестицій, спрямованих на пряму державну підтримку, що дорівнює 149165,95 млн євро на період

2015–2020 рр. Із них найбільший обсяг одержала Франція (45049,5 млн євро). Решта країн отримали обмеження з урахуванням їхніх обсягів посівних площ і природно-кліматичних умов. Очевидно, що найнижчий обсяг прямих субсидій за цей період зможуть отримувати невеликі держави, такі як: Мальта (29,7 млн євро), Кіпр (299,8 млн євро) і Люксембург (201,2 млн євро). Загальний обсяг ліміту бюджетної підтримки протягом досліджуваного періоду відчутно не зміниться, лише незначно збільшиться на 525,593 млн євро, тобто темпи зростання даного показника будуть дорівнювати в середньому 0,21 в.п. [9].

Розглянемо детальніше особливості прямої підтримки сільського господарства у ЄС. Прямая державна підтримка поділяється на зв'язану та незв'язану. До зв'язаної підтримки належать заходи жовтої скриньки СOT, незв'язана включає заходи, які належать до зеленого кошика. Країни Європейського Союзу використовують пряму підтримку з метою забезпечення безпеки фермерів через формування базового рівня доходів. Завдання цього виду субсидій полягає в стабілізації доходів сільськогосподарських виробників, які схильні до волатильності.

Зазначимо, що існує два основних види схем прямої підтримки, що передбачені постановою Ради (ЄС) № 73/2009:

1. Система одиничного платежу (Single payment scheme). Реформи ЄС, проведені в 2003 р., представили нову схему прямої підтримки фермерів. Нині система одиничного платежу здійснюється у формі єдиного щорічного платежу, еквівалентному розміру посівної площі, що належить фермерському господарству. Фермер, у свою чергу, повинен використати кошти протягом двох років. По закінченні цього терміну, якщо асигнування не були використані, їх розподіляють між іншими господарствами.

При введенні в 2005 р. цієї схеми країнам Євросоюзу пропонувалося на вибір три варіанти схеми: історична модель – до розрахунку береться середній платіж за минулі роки для конкретного фермера на 1 га площі, що обробляється; регіональна модель – увесь обсяг підтримки в регіоні ділиться на кількість гектар, на які можуть надаватися субсидії; гібридна модель – поєднання двох попередніх моделей, що наближає ці елементи до загального обсягу виплат.

2. Система одиничного платежу для площі (Single area payment scheme). Це перехідна добровільна схема підтримки сільськогосподарських виробників країн, що стали членами ЄС після 2004 року. Від неї відмовилися Мальта і Словенія. Відрізняється спрощеною системою виплат, яка ґрунтується на поділі фінансового пакета на площу сільськогосподарських угідь.

Нову програму підтримки сільського господарства експерти вважають більш ефективною, цілеспрямованою і послідовною, вона досить гнучка для держав-членів при складанні бюджету, визнає різноманітність сільського господарства, необхідність раціонального використання виробничого потенціалу з урахуванням кліматичних, екологічних, соціально-економічних умов, а також потреб товаровиробників, споживачів і держав на всій території ЄС.

Гнучкість програми підтримки передбачає також додержання нормативних та бюджетних обмежень з метою забезпечення однакових умов на європейському рівні, що сприятиме реалізації загальних цілей. За цією програмою держави-члени беруть відповідальність за обґрунтоване складання балансу між можливими вигодами і понесеними витратами для товаровиробників, а також для управління й контролю.

Поставлена мета останніх реформ щодо підвищення ринкової орієнтації сільського господарства ЄС триває на основі адаптації інструментів державного регулювання для подальшого стимулювання фермерів шляхом обґрунтування управлінських рішень з урахуванням виробничих ринкових сигналів. Зазначимо, що у наборі важелів регулювання сільського господарства відбулися зміни, зокрема, видалено виробничі обмеження. Так, не використовуються всі існуючі обмеження за обсягами виробництва на цукор, молоко та молочні продукти і вина, що дозволяє фермерам реагувати на зростаючий світовий попит, ліквідовано й деякі застарілі схеми допомоги за певними видами продукції, водночас модернізовано інші важелі регулювання.

Інструменти нової аграрної політики ЄС щодо сприяння фермерству за обома напрямками підтримки повинні підвищити конкурентоспроможність сільського господарства за рахунок зниження витрат, поліпшення доступу до кредитів і збільшення вартості сировинного сектору. Це передбачає підтримку створення груп виробників, а також ланцюгів харчування і співробітництва між його учасниками, що дасть змогу забезпечити диференціацію продукції, якість, просування й переробку на фермі з метою формування більшої величини доданої вартості.

Отже, узагальнення зарубіжного досвіду регулювання сільського господарства у провідних країнах світу дає підстави для висновку, що набір інструментів – щодо підтримки експорту, досягнення принципів сталого розвитку відповідає стратегічним цілям державної підтримки – забезпечення ефективності та конкурентоспроможності виробництва.

Використання вищенаведених інструментів сприятиме обґрунтованій адаптації зарубіжного досвіду у вітчизняній практиці щодо удосконалення дієвої системи інструментів державного регулювання аграрного сектору України.

Висновки та подальші дослідження. Дослідження особливостей державного регулювання аграрного сектору економіки свідчить, що кожна країна послуговується певними інструментами

залежно від визначених цілей, завдань і механізмів розв'язання проблем національного сільського господарства: підтримка стабільної економічної ситуації в галузі, визначеного рівня дохідності та кон'юнктури ринку; підвищення конкурентоспроможності національних сільгосптоваровиробників на внутрішньому та зовнішніх ринках; надання допомоги агробізнесу й населенню в адаптуванні до нових умов; регулювання, стимулювання і вирішення проблем дефіциту ресурсів виробництва; обмеження обсягів надлишків виробництва; уникнення небажаного процесу міграції сільського населення; проведення наукових досліджень і впровадження інноваційних технологій забезпечення безпеки продовольства. Відповідно, з часом система державного регулювання повинна трансформуватися з урахуванням концентрації виробництва, кон'юнктури ринку, посилення глобалізації й оперативно реагувати на сучасні виклики у світі та національній економіці.

Література

1. Назаренко В.И. Государственное регулирование сельского хозяйства в странах с развитой рыночной экономикой / В.И. Назаренко, А.Г. Папцов. – М. : Информагробизнес, 1996. – 352 с.
2. Нещадин А. Опыт государственного регулирования и поддержки сельского хозяйства за рубежом [Электронный ресурс] / А. Нещадин. – Режим доступа: <http://agroobzor.ru/econ/a-125.html>.
3. Папцов А.Г. Организация сбыта сельскохозяйственной продукции в Европейском Союзе: обзорная информация / А.Г. Папцов. – М. : ЦИИТЭИ агропрома ГНУ ВНИИЭСХ, 2009. – 100 с.
4. Папцов А.Г. Экономика аграрного сектора развитых стран в условиях мирового продовольственного кризиса / А.Г. Папцов. – М. : Гриф и К, 2009. – 288 с.
5. Кобута І. Політика деяких країн у ціноутворенні на сільськогосподарську продукцію / І. Кобута, Н. Сеперович // Пропозиція. – 2000. – № 10. – С. 110-111.
6. Демьяненко С. Общая аграрная политика ЕС: Сущность, тенденции и значение для Украины / С. Демьяненко // Экономика управления АПК. – 2003. – № 3. – С. 80-86.
7. Купман Р. Державне регулювання сільського господарства в розвинених країнах / Р. Купман // Пропозиція. – 1996. – № 6. – С. 8-9.
8. Власов В.І. Підтримка сільгоспвиробників у зарубіжних країнах / В.І. Власов // Економіка АПК. – 2004. – № 5. – С. 22-26.
9. Олійник В.О. Державне регулювання у сфері забезпечення продовольчої безпеки: зарубіжний досвід / В.О. Олійник // Державне управління та місцеве самоврядування [Текст] : зб. наук. пр. – Вип. 1 (12) / редкол. : С.М. Серьогін (голов. ред.) [та ін.]. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2012. – С. 103-111.

References

1. Nazarenko, V.I. and Paptsov, A.G. (1996), *Gosudarstvennoye regulirovaniye selskogo khozyaystva v stranakh s razvitoy rynochnoy ekonomiko* [State regulation of agriculture in the developed economies], Informagrobisnes, Moscow, Russia, 352 p.
2. Neshchadin, A. "Foreign experience of government regulation and support of agriculture", available at: <http://agroobzor.ru/econ/a-125.html>. (access date May 06, 2016)
3. Paptsov, A.G. (2009), *Organizatsiya sbyta selskokhozyaystvennoy produktsii v Yevropeyskom Soyuze: obzornaya informatsiya* [Organization of marketing of agricultural products in the European Union: overview information], TSIITEI agroproma GNU VNIIESKH, Moscow, Russia, 100 p.
4. Paptsov, A.G. (2009), *Ekonomika agrarnogo sektora razvitykh stran v usloviyakh mirovogo prodovolstvennogo krizisa* [The economy of the agrarian sector of developed countries in the conditions of the world food crisis], Grif i K, Moscow, Russia, 288 p.
5. Kobuta, I. and Seperovych, N. (2000), "The policy of some countries in setting prices for agricultural products", *Propozytsiia*, no. 10, pp. 110-111.
6. Demyanenko, S. (2003), "The Common agrarian policy of the EU: the essence, trends and significance for Ukraine", *Ekonomika upravleniya APK*, no. 3, pp. 80-86.
7. Kupman, R. (1996), "State regulation of agriculture in the developed countries", *Propozytsiia*, no. 6, pp. 8-9.
8. Vlasov, V.I. (2004), "Support of agricultural producers in foreign countries", *Ekonomika APK*, no. 5, pp. 22-26.
9. Oliinyk, V.O. (2012), "State regulation in the sphere ensuring food security: foreign experience", *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriadvannia : zb. nauk. pr.*, issue. 1 (12), pp. 103-111.

Рецензент: д.е.н., професор Білоцерківського національного аграрного університету І.В. Свиноус